

partnerintézmény munkatársának írásával. Mivel ezen a karon a pedagógia központi fontosságú, érthető, hogy ez a témakör szerepel a legnagyobb súllyal. A cikkek nyelvét pedig nyilván az határozta meg, hogy az eredeti kutatás (doktori dolgozat vagy projekt) milyen nyelven készült. Kár, hogy a kötet kialakításakor az olvasó nem játszott nagyobb szerepet. Mert kit érdekelhetnek ezek a tanulmányok? Elsősorban a gyakorló óvodapedagógusokat, tanítókat, illetve azokat, akik ezekre a pályákra készítenek fel, vagy továbbképzéseket tartanak. Ma már elvárható, hogy angol nyelvű szakirodalmat tudjanak olvasni az érintettek, de sok hasznos ötletet olvashatnak például az angolosok is a német cikkekből – amennyiben tudnak németül. A kötet első fejezete olyan gazdag, hogy önállóan is megállt volna, és ha minden cikk magyarul készül (a német anyanyelvűeké fordításban), akkor akár jegyzetkiegészítő forrásként is használható lenne. Így csak azt tudom ajánlani, tanuljunk minél több nyelvet, s akkor már csak azt kell eldöntenünk, mely témák iránt érdeklődünk.

Petneki Katalin

Heltai Pál

Mitől fordítás a fordítás?

Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2014. 336 p.
ISBN: 978-963-9955-49-3

Ritkán kap könyv, tanulmánykötet vagy tudományos cikk ilyen, az adott tudomány- és szakterület szerteágazó világára ajtót nyitó, ugyanakkor közvetlen és őszinte kíváncsiságot sugárzó kérdést cím gyanánt, mint az itt bemutatott kötet: *Mitől fordítás a fordítás?* Elcsépeltnek hangzik az állítás, miszerint erre a kérdésre már kétezer éve keresik a választ azok, akik a nyelvi közvetítés valamely formájával fordítóként, tolmácsként, lektorként, nyelvtanárként, szoftverfejlesztőként, kiadóként vagy kutatóként találkozhatnak. Több évti-

zedes múltra tekint vissza ugyanakkor már az önálló tudományterület is, amely magát fordítástudományként (*Translation Studies*) definiálja. Lehet-e relevanciája tehát e kérdés aktuális feltevésének?

A 70. születésnapját kollégái, barátai és tanítványai körében 2014 februárjában a Gödöllői Szent István Egyetem dísztermében ünneplő Heltai Pál több évtizedes kutatói és oktatói munkássága során a nyelvi közvetítés különböző aspektusaival kapcsolatos kutatásaiban igyekezett mindig a jelenségek gyökeréig visszamenni, és reflexióiban a szakirodalomban még meg nem válaszolt, alapvető kérdéseket feltenni, majd kutatási és oktatási tevékenysége során megválaszolni, illetve a tudományos közösség számára továbbgondolásra felvetni azokat. Akik rendszeresen hallgatják konferencia-előadásait, olvassák tanulmányait, megismerhetik véleményét kollegiális vagy baráti beszélgetések során, tudják, milyen őszinte kíváncsiság vezeti Heltai Pált közvetlen és humoros hangnemben feltett kérdéseinek megfogalmazásában.

Mitől fordítás a fordítás? Az ehhez hasonló kérdések nem ritkán egy addig meg nem kérdőjelezett jelenségre mutatnak rá, hihetetlen élességgel és nem kevésszer provokatív élel megfogalmazva. Bár önmaga kérdőjelezi meg kötetének első tanulmányában a fordítástudomány egységes elméleti alapjainak meglétét (19), éppen az ő munkássága, a fordítással, kontrasztív nyelvészettel és nyelvvelsajátítással kapcsolatos kutatási eredményeinek egységbe illeszkedése igazolja, hogy igenis léteznek olyan kutatók, akik kérdéseiket egyazon paradigma kontextusában teszik fel, referenciakeretként a fordításelméleti kutatások korábbi következtetéseire építve. Egy tudományterület elméleti kerete soha nem lehet statikus és megváltoztathatatlan, dobozba zárható és felcímkézhető, maga a tudományos kutatás, az élő tudományos diskurzus teszi azt újra és újra értelmezendővé, megújítandóvá. Heltai Pál több mint három évtizedet felölelő, eltérő nyelvi jelenségekre fókuszáló kutatásai a fordításelmélet állandó megújítá-

sát, alapkérdéseinek újragondolását, fogalmainak pontosítását eredményezték.

A szerző előszavában azzal indokolja a cím-választást, hogy a kötetben szereplő, az elmúlt tíz év során született tanulmányok mindegyike valójában arra a kérdésre keresi a választ, miben térnek el egymástól a fordított és a nem fordított szövegek, amely kérdés megválaszolása egyúttal a fordítástudomány alapvető kutatási fókuszja is. És ahogyan egy tudományterület sokféle, egymástól módszertanában, fókuszpontjában eltérő aspektusból vizsgálja ugyanazt az alapvető problémát, ez a tanulmánykötet is lenyűgözően sok oldalról igyekszik a címben feltett kérdésre választ adni. Ahogy előszavában a szerző is kiemeli, az írások éppen ezért nem időrendi sorrendben, hanem téma szerint követik egymást, kiemelve az egyes megközelítések hangsúlyos pontjait.

Az I. fejezet (17–45) a fordítás és relevancia kapcsolódási pontjait járja körül. A szerző szerint a fordítás meghatározására tett kísérletek között az utóbbi időben a relevanciaelméleti megközelítés kiemelkedő. A kötet élére ezért került egy, az e témában született, egyúttal korábbi kutatásait is összegző, a relevanciaelmélet fordítástudományi vonatkozásairól részletes áttekintést adó tanulmány.

A II. fejezet (45–67) a fordított szöveg minőségét elemzi. A minimális fordítás fogalmát ismerteti, és a fordítás minőségének és értékelésének gyakorlati szempontú elemzésével szolgál. Kulcs gondolata, hogy a fordítás minőségét mindig az adott fordítási helyzethez viszonyítva lehet értékelni. Ez a fejezet tartalmazza Heltai Pál *A fordító és a nyelvi normák* című, sokszor hivatkozott, rendszerező tanulmányának központi következtetéseit is, kitekintve a fordítástudományi szempontokon túl a nyelvi norma általános kérdéseire is.

A III. fejezet (67–109) a szókapcsolatok fordítására koncentrál. Legfontosabb megállapítása, hogy a fordított szöveg minősége, azaz feldolgozhatósága nagymértékben függ a szokásos szókapcsolatok, azaz a kollokációk fordításától. A fejezet egyik fő következtetése, hogy a fordított szövegekre jellemző for-

dításnyelv jelensége valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a fordításokban szereplő szókapcsolatok eltérnek az eredetileg az adott nyelven született szövegekben használt szókapcsolatoktól.

Az explicitáció kérdéskörét tárgyaló IV. fejezet (109–189) kiemeli, hogy a fordítási univerzálék kutatása kapcsolja össze a fordítás eredményének és folyamatának vizsgálatát, elsősorban korpuszalapú vizsgálatok révén. A fordítástudományban az explicitáció mint fordítási univerzálé kedvelt kutatási téma. Heltai Pál az e fejezetben szereplő tanulmányaiban megfogalmazott kérdéseivel alapvetően kérdőjelezi meg az addig általánosan elfogadott explicitációmeghatározásokat. Arra hívja fel a figyelmet, mit is jelent valójában a korábban megfogalmazott explicitációdefiniciókban az, hogy „kifejt” vagy „felszínre hoz”. Megkérdőjelezi azt az általánosan elfogadott állítást is, miszerint a fordított szövegekben megfigyelhető nyelvi elemek számának növekedése megkönnyíti a befogadó számára a feldolgozást. Gondolatmenetét a kommunikáció relevanciaelméleti megközelítésével támasztja alá, az előfordulási gyakoriság és a megszokottság szerepét hangsúlyozva.

Az V. fejezet (189–241) témája szintén az érdeklődés középpontjában áll. A kultúraspecifikus kifejezések kutatása, valamint fordíthatóságuk kérdése a fordításelmélet egyik alapfogalmának, az ekvivalenciának az újraértelmezését is magában hordozza. A fejezet egy elméleti rendszerezést adó tanulmány, illetve egy konkrét szöveg fordításának elemzésével tárgyalja a reáliák fordítási lehetőségeit. Heltai kiemeli, hogy a statikus szemlélet helyett dinamikus, kontextusfüggő megközelítést kellene követni, valamint több figyelmet kellene szentelni a szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai összefüggések vizsgálatának.

A VI. fejezet (241–291) pszicholingvisztikai aspektusból mutatja be a fordítás folyamatát, ideillesztve a kötet más fejezeteiben már megfogalmazott kérdéseket, ezúttal a kognitív folyamatok felől értelmezve. Ez az aspektus az első fejezetben már bemutatott relevancia-

elmélethez hasonlóan a fordítást kommunikációnak tekinti, és ebben a keretben vizsgálja az intralingvális és interlingvális fordítás, a fordítási univerzálék és az explicitiség kérdéseit.

A szaknyelv és szakfordítás témakörét öleli fel a kötet VII. fejezete (291–313), amely a fordítás terminológiai kérdéseit helyezi a középpontba. A fejezetben az egyetlen teljes terjedelmében közölt tanulmány a terminus és köznyelvi szó viszonyát taglalva megállapítja, hogy nincs éles határ a két kategória között. A tanulmány, miután részletekbe menően körülhatárolja köznyelvi szó és terminus jellemzőit, eltérő fontosságukat, valamint a fogalmak átfedésének gyakori eseteit mutatja be.

A VIII. fejezetben (313–321) közölt angol nyelvű tanulmány, ahogy a szerző előszavában maga fogalmaz, írói munkásságának része, amely írás finom rajzolatával példázza Heltai Pál önreflexív kutatói hozzáállását.

Az első és utolsó kivételével az egyes fejezetek a teljes tanulmányok közlésén túl más, az adott témával kapcsolatos írások összefoglalását is tartalmazzák, így kínálva még mélyebb betekintést Heltai Pál széles spektrumot felölelő tudományos tevékenységébe.

Heltai Pál kutatói habitusa lépten-nyomon tetten érhető az eddigi munkásságát összegző tanulmánykötetben. Tudományos írásmódjára jellemző, hogy elméleti következtetését gyakran relativizálja: amikor azt hihetnénk, hogy egy hosszabb, példával is alátámasztott érvelő gondolatmenet végén eljutunk egy lezárt és elfogadható tanulsághoz, a következő gondolattal máris olyan új kontextusba helyezi az előző megállapítást, amely egyúttal megkérdőjelezi a megfogalmazott következtetés is. Pontosítja, árnyalja érvelését, új megvilágításba helyezve a vizsgált jelenséget, a változókat, így módosulnak a következtetések is. Ez a kritikus, mindig friss szemlélet elengedhetetlen eleme egy tudományterület megújulási törekvéseinek. Különösen érvényes ez az alkalmazott kutatásokra, köztük a fordításkutatásra is. Ahhoz, hogy lépést tudjunk tartani a fordítás mint szakma, a fordítás mint

piaci termék állandóan változó társadalmi környezetével, erre a mindent kritikai szemmel elemző, újra mérlegre tevő szemléletre van szükség.

Heltai megállapításai a fordítási folyamatról a relevanciaelmélet kontextusában különösen időszerűek és fontosak. A kötetet nyitó tanulmány (19–45) sorra veszi a fordításelmélet központi kérdéseit, és megvizsgálja, milyen válaszokat kaphatunk ezekre a relevanciaelmélet szemszögéből. A relevanciaelmélet alapján a nyelvészetnél szélesebb perspektívából, a kommunikáció oldaláról értelmezhetjük a fordítást. A feldolgozás szempontjának középpontba állítása a fordítás vizsgálatában új megállapításokhoz vezethet. Ebben az értelmezési keretben a kommunikáció általános elvei – beleértve a relevancia elvét is – vonatkoznak a fordításra is, és magyarázatot nyújthatnak az eddigi megválaszolatlan kérdésekre. Eszerint a fordítás kritériuma nem az ekvivalencia, hanem az optimális hasonlóság, amelyet az elérni kívánt kontextuális hatás és a feldolgozási erőfeszítés optimális egyensúlya határoz meg. Ez a megközelítési mód tehát kitágítja, átalakítja a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg közötti ekvivalencia fogalmát, és egyetlen szempont mentén ítéli meg forrásszöveg és célnyelvi szöveg viszonyát: mennyire releváns a fordítás az adott kommunikációs helyzetben.

Hasonlóképpen előremutatónak tartom Heltai Pál gondolatait a fordítás minőségéről. A minimális fordítás fogalmát bevezető tanulmányában részletes elemzéssel megy végig a fordítás minőségét befolyásoló tényezőkön, és példák sorával illusztrálja: a fordítás minősége viszonylagos, nem abszolút értékű. Amikor például rámutat, hogy az utazási prospektusok esetenként nyelviileg tökéletlen megfogalmazása nemhogy hiba, hanem egyenesen része lehet az egzotikus idegen tájak varázsának az utazni vágyó célnyelvi befogadó szemében, olyan alapvető kritikai szemléletet közvetít, amely nélkül nem értelmezhetjük kellően cizellálva a fordítás folyamatát és produktumát (53). Szintén figyelemre méltó

a *Terpeszkedő szerkezetek a szakfordításban* (65–66) című tanulmányában megfogalmazott megfigyelése, miszerint szakszövegek esetén már maga a magyar forrásszöveg sem feltétlenül tekinthető „eredeti szövegnek”, hiszen a legtöbb szakszöveg angol forrásokat használ, így a bennük megfogalmazott gondolatok maguk is lehetnek fordítások (66). Elemző, a jelenségeket a lehető legtágabb összefüggésben értékelő kutatói alkata hihetetlen aktualitással illeszkedik a fordítói piac által megfogalmazott tapasztalatokhoz, elvárásokhoz, megelőzve az írárok keletkezésének idején zajló fordítástudományi diskurzust. Az elmúlt években egyre többször hallhatjuk különböző, az oktatást és a piaci igényeket egymáshoz közelíteni kívánó fórumokon fordítóirodák képviselőitől, hogy relativizálni kell a fordítás minőségének értékelését, és mindig az adott fordítási szituációban kell értékelni egy célnyelvi szöveg minőségét. Véleményem szerint Heltai Pál a minimális fordítással kapcsolatos megállapításainak beépítése az oktatásba garantálhatná a jövőben a képzés és a piac igényeinek összehangolását.

A kötetben közölt tanulmányoknak különleges értéket kölcsönöz az a tény, hogy a bennük felvetett tudományos kérdések a szerző oktatási tevékenysége során kristályosodtak ki, ily módon rámutatva, hogy a kutatás és oktatás egymást kölcsönösen tápláló tevékenységek, amelyek akkor igazán gyümölcsözőek, ha olyan munkája iránt alázatos, kollégái és tanítványai felé nyitott, őszinte és szerény emberi személyiséghez kötődik, mint Heltai Pál. Szintén munkásságának egyediségét és folyamatos megújulását húzza alá, hogy magas színvonalú oktatási és kutatási tevékenysége mindig illeszkedett a fordítói szak-

ma, a fordítóirodák és szoftverfejlesztő cégek aktuális kérdéseire, a piac kihívásaihoz, újra és újra felvetve a fordítói norma és a fordítás értékelésének alapvető kérdéseit.

A kötet, melyet Dróth Júlia lektorált, az Eötvös József Könyvkiadó gondozásában jelent meg. Heltai Pál több évtizedes oktatói, kutató és fordítói tapasztalatra épülő, ugyanakkor nemcsak a jelen pillanat, hanem a jövő fordítói piaci kihívásaira is előretekintő gondolatait egyaránt haszonnal olvashatja a fordítás kérdéseiről érdeklődő kutató és a szakfordítóképzésben részt vevő hallgató, hovatovább a fordítói piac számos szereplője is. Mindnyájuk számára kellően tág, nagy rálátást biztosító értelmezési keretben fogalmazza meg a szerző pontos és éleslátó megállapításait, teszi mindezt élvezetes, találó humorral fűszerezett stílusban. A borítón látható híd méltán jelzi Heltai Pál tudományterületet átívelő kutatói szerepét, egyúttal jelezzve: aki hidat épít, azért is teszi, hogy mások számára is utat nyisson eddig ismeretlen vidékek felé.

Pusztai-Varga Ildikó

IRODALOM

- Heltai Pál (2004/2005): A fordító és a nyelvi normák I–III. *Magyar Nyelvőr*, 2004. 128/4. október–december, 407–434; 2005. 129/1. január–március, 30–58; 129/2. április–június, 165–172.
- (2005): *Terpeszkedő szerkezetek a szakfordításban*. In: Feketéné Silye Magdolna (szerk.): *Porta Lingua: Szaknyelvoktatásunk az EU-kapujában*. Debrecen: DE ATC, 55–62.